

COVID-19 SALGINI SÜRECİNDE TARIM VE GIDA SEKTÖRÜNDE KENDİNE YETERLİLİK

Prof. Dr. Orhan GÜNDÜZ

Bugün yaşayan insanların savaşlar veya doğal afetler dışında, ki onlar da lokal olarak gerçekleşiyor, tecrübe etmediği bir felaket olan Yeni Koronavirüs (Covid-19) salgını, ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılı Aralık ayında ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra Türkiye dâhil tüm dünyaya yayılmıştır. Hastalık hızlıca yayılmaya başlayınca insan sağlığı gözetilerek birçok ülkede, salgınla mücadele tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Ülkelerin ilk uygulamaya koyduğu tedbirlerin başında seyahat kısıtlaması, sosyal yaşam alanlarının daraltılması ve fiziksel mesafenin korunması amacıyla topluca bulunulan ortamların (eğitim kurumları, turistik tesisler, ulaşım araçları vb.) kapatılması gelmiştir.

Salgın döneminde Türkiye özelinde, a) *sağlığa yapılan yatırımlar ve sağlık sistemi*, b) *bilim* ve c) *tarım/gıda ve kırsal yaşam* konularında pozitif yönde bir farkındalık olduğu gözlemlenmektedir. Farkındalığın, bu alanlara yönelik politikaların gelişimine katkı sunarak bugünden ziyade gelecekte de devam etmesi birçok kesimin ortak isteği hâline gelmiştir.

Hareket kısıtlaması ve sosyal yaşam alanlarının daraltılması ile insanlar, kendilerine iki temel hedef koymak durumunda kalmışlardır. Bunların birincisi, covid-19 başta olmak üzere hastalığa yakalanmama çabası, ikincisi ise hayatını sağlıklı sürdürmesini sağlayacak olan fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur.

Türkiye, bu süreçte insanların Covid-19'a yakalanmaması ve sağlık sisteminin kaliteli işlemesi adına sağlığa yapılan yatırımlar ve oluşturduğu sağlık sisteminin sağladığı avantajlarını kullanarak, vatandaşlarına en nitelikli hizmeti vererek dünyaya örnek uygulamaları hayata geçirmiştir.

İnsanların sağlıklı kalmak yanında fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayarak hayatını sürdürebilmesi için gıda arzında da sorun olmaması gerekliliği de bu süreçte öne çıkan konuların başında gelmiştir. Yasakların ve diğer tedbirlerin ilk başladığı günlerde, geleceğe yönelik olumsuz beklentilerle, insanlar gıda tedariki ve stoklama ihtiyacı hissetmiş ve marketlere ve diğer gıda tedarik işletmelerine veya yerel pazarlara akın etmişlerdir. Doğal afet, savaş ve kıtlık gibi küresel ölçekli sorunların süresi uzadıkça ve sona erme süresi öngörülemediğinde ortaya çıkan ekonomik daralmanın neticesinde tüketicilerin tercihleri stoklama beklentisiyle temel gıda maddeleri ve diğer zorunlu ihtiyaçlara yönelmektedir. Bu aşamada özellikle temel gıda ürünlerine olan talep artışı, arz güvencesi ile teminat altına alınamadığında fiyatlar genel düzeyini (enflasyonu) baskı altına almaktadır. Türkiye'nin gıda stoklarının, süreci yönetmek için yeterli olduğunun anlaşılmasından bir süre sonra, böylesi bir sorunla karşılaşılmamış tam aksine panik oluşturma gayretlerinin beyhüde olduğu da görülmüştür. Yine bu süreç, Türkiye'nin sahip olduğu üretim ve insan kaynağıyla bu krizi tarım sektörü açısından bir fırsata çevirme ve sonraki yıllarda dünyaya bu ürünleri ihraç etme potansiyeline sahip olduğunu da kanıtlamıştır.

Dünyada küresel büyümenin ve ticaretin 2020 yılı için negatif olacağı yönünde Dünya Ticaret Örgütü vb örgütlerin öngörülmesi, 2020 ve hatta 2021 yılında insanlığı ve ülkeleri ekonomik açıdan zorlu bir sürecin beklediğini göstermektedir. Süreçte parasal küçülmenin neticesinde işsizlik, firma iflasları, sektörlerin mali yapısının bozulması gibi makroekonomik sorunlarla boğuşulacağı anlaşılmaktadır. Ekonomik mânâda bağımsızlığı güçlü ülkelerin, salgın dönemi ve sonrasında bu sorunları az gelişmiş ülkelere nazaran daha az zararlı atlatacağı görülmektedir.

Covid-19 salgını bütün dünyaya sağlığın ve sağlığa yapılan yatırımların yanında tarım ve gıda üretimi yönüyle güçlü olan ülkelerin de krizi en az zararlı atlatacaklarını göstermiştir. Tarımın ve gıdanın insan hayatı için önemi bir kez daha doğa eliyle test edilmiştir. Esasen tarım ve gıda zaten önem arz etmekteydi, Covid-19 sadece çok iyi bir hatırlatma vesilesi olmuştur.

Tarım sektörü, münhasır özellikleri nedeniyle konjonktürel olaylardan en az etkilenen sektör olarak bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Covid-19 sürecinde tarım sektörü içerisinde üretimden tüketime kadar olan zincirde daha az kırılmalar yaşanacağı söylenebilir. Bu söylemin içeriği detaylandırılacak olduğunda, niçin tarımda daha az kırılma olacağı anlaşılabilir. Öncelikle tarımsal üretim, piyasa daralsa dahi otokonsomasyona yönelik üretim nedeniyle sürdürülmeye devam edecektir. Devamında, insanların fizyolojik ihtiyaçlarının (gıda tüketimi) karşılandığı temel sektör olması, üretimde kullanılan ana girdinin canlı olması (bitki veya hayvan) ve bu canlılığın yaşamasının zorunluluğu, üretim materyalinin canlılığının devamı nedeniyle üretimin kesintiye uğratılmayacak olması (süt hayvanlarından sütün sağılma zorunluluğu, araziye tohum atıldığında mutlaka bir miktar ürün elde edilmesi vb) gibi özellikler sektörde üretimin ve tüketimin devamlılığını sağlayacaktır.

Bununla birlikte diğer sektörlerdeki kadar olmasa da tarım ve gıda sektöründe de süreçte sorunlarla karşılaşılacağı ve sorun oluşturabilecek konuların önceden belirlenerek hızlıca etkin tedbirler alınması gerekli olmuştur.

Öncelikle tarımsal faaliyetin *home-office* çalışılarak yürütülemeyeceği, üreticilerin (çiftçilerin) mutlak surette araziye, ahıra, ağıla vesaire çıkması gereken bir uğraşı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çiftçi araziye veya sahaya çıkmadığında üretim azalması ve dolayısıyla gıda arz miktarında sorunla karşılaşılacaktır. Çünkü Türk çiftçisi ürettikleriyle, 83 milyonun vatandaşın yanında 5 milyon Suriyeli ve yıllık 50 milyon yabancı turisti besliyor. Dolayısıyla çiftçinin üretime devam etmesinin önündeki engellerin kaldırılması bir yana, kat'î surette faaliyetlerine devam etmesini motive edecek teşviklerin özellikle de bu süreçte hayata geçirilmesi elzemdir.

Tarımsal üretim ve kendine yeterliliği yüksek ülkelerden birisi olan Türkiye'de yukarıda sayılan endişelerin yaşanmaması adına süreç içerisinde bir takım tedbirleri uygulamaya koymuştur. Bu tedbirlerle birlikte sadece kendi vatandaşlarını değil başta komşu ülkeler olmak üzere gıda temininde güçlük yaşamaması muhtemel ülkelere de bu yönde yardım edebilecek bir tarımsal güce sahiptir.

Tarımsal üretim potansiyeli güçlü olan Türkiye, bu gücünü;

- 3 milyon tarım işletmesi,
- 23,2 milyon hektar tarım arazisi,
- 15 milyon hektar çayır mera
- 20 milyon hektar ekilebilir arazi, 3 milyon hektar meyvelik arazi
- İşletme başına ortalama 60 dekar tarım arazisi,
- 18 milyon küsur büyükbaş, 48 milyon küçükbaş hayvan varlığı
- Fiili olarak nüfusun %20'si kırsalda (Büyükşehir Belediye yasasından sonra %8)
- İstihdamın %18'i tarımdan (29 milyon çalışanın 4 milyon 800 bini)
- 275 milyar TL tarımsal gayri safi hâsıla (yaklaşık 48 milyar dolar) (toplam GSYİH içinde %6)
- Dış ticaret hacmi 35 milyar dolara yakın (20 milyar doları ihracat, 13 milyar doları ithalat) gibi ve daha fazlası olan göstergelerden almaktadır.

Türkiye, stratejik öneme de sahip birçok temel tarım ve gıda ürününün üretiminde dünyada ilk sıralarda yer alarak bu gücünü dünyaya göstermiştir. Örneğin, bitkisel üretim istatistiklerine bakıldığında yıllık ortalama 20 milyon ton buğday, 12 milyon ton domates, 2 milyon tondan fazla kuru soğan, 4 buçuk milyon ton patates üretimiyle dünyanın önde gelen tarla tarımı ülkelerinden biri olmasının yanında fındık, kuru kayısı, kuru incir ve kuru üzümde üretim monopolü sağlamış, sebze ve meyve üretiminde dünyanın ilk beş ülkesi arasında yerini almıştır. Hayvancılık sektöründe, 12 milyon ton kırmızı et üretimi, 20 milyon ton süt üretimi, 120 bin ton bal üretimi, 350 bin ton iç sular balık üretimi, 20 milyar tavuk yumurtası ve 2 milyon ton tavuk eti üretimiyle dünyanın önde gelen ülkelerinden birisidir.

Covid-19 Sürecinde Türkiye ve Dünyada Tarım Sektöründe Yaşanan Gelişmeler

Pandemi sürecinde tarım sektörünün gelişmelerden nasıl etkilendiğinin anlaşılması için, olayı şu iki başlıkta değerlendirmek gerekir:

a) Sürecin başından bugüne değin hangi gelişmeler yaşanmıştır

b) Bundan sonrasında tarım sektörünü nasıl bir süreç bekliyor. Bunun için de salgının ne kadar süreceği ile ilgili varsayımlar üzerinden öngörülerde bulunulabilir.

Sürecin nereye ve nasıl evrileceğine yönelik zayıf öngörüler nedeniyle, şayet salgın sağlık boyutunun dışında bir ekonomik krize doğru gidecek olduğunda, ekonomik olarak güçlü ülkeler ve yüksek gelirli kesimlerden ziyade az gelişmiş ülkeler ile düşük gelir gruplarındaki haneleri daha çok sıkıntıya sokacağı beklenmektedir. Bunun için öncelikle hızlı sonuç veren ve motivasyonu arttıran, gerektiğinde kamu gücünden toplum yararına faydalanılarak geliştirilmiş politika araçlarının kullanılması zarurî hâle gelmiştir.

Tarım ve Orman Bakanlığı, ilgili bakanlıkları da sürecin içerisine dâhil ederek kendi konusu içerisine giren alanlarda hızlıca tedbirler uygulamaya koyarak tarım ve gıda üreticisi ile tüketicisinin yanında sektörün tüm paydaşlarının refahını korumaya yönelik adımları atmıştır. Bu aşamada;

- Tarımsal üretime elverişli bir miktar hazine arazisi kiralama yöntemi ile üretime yönlendirilmesi (14 milyon metrekare)
- Stratejik ve temel bazı tarım ve gıda ürünlerinde TMO aracılığı ile önceden müdahale alım fiyatları açıklanması,
- Sözleşmeli tarım modeli (Dijital Tarım Pazarı-DİTAP) lansmanı yapıldı, tarladan sofraya zincirin tümünü takip eden bir sistemin planlandığının açıklanması,
- Covid-19 salgınının firmaların Ramazan ayına yönelik stoklarının yapıldığı dönemle örtüştüğünden tedarikte bir sorunla karşılaşılmadığının açıklanması,
- Ticaret bakanlığı ile koordineli şekilde kasada işlem gören ürünlerin talebinin izlendiği ve talebi ve arzı yönetmek için projeksiyonların yapılması,
- Tarım sektöründe işgücü arzında yaşanması muhtemel soruna yönelik mevsimlik tarım işçilerinin seyahat ve hareket kısıtlamasının kaldırılması amacıyla hızlıca genelgelerin yayımlanarak il pandemi kurullarına talimat verilmesi,
- Çiftçilerin ve sektörün çalışanların hareket kısıtlamasının kaldırılarak arazinin boş kalmamasının amaçlanması,
- İlaç, gübre vb. girdi sağlayan işletmelerin açık olmasının sağlanması,
- Bitki sağlığı konusunda il müdürlüklerince mücadele yapılmasına yönelik talimat verilmiş olması,
- TİGEM tarafından 21 ilde %75'i hibe şeklinde 6700 ton Buğday, arpa, kuru fasulye, mercimek, mısır, ayçiçeği ve çeltik tohumunun dağıtılması,

- Çiftçilerin kamuya ait borçlarının 6 aylığına faizsiz olarak ötelenmesi,
- Arzında sıkıntı yaşanması muhtemel ürünler için, 100 bin ton kuru baklagil, 1 milyon ton buğday, 700 bin ton arpa, 700 bin ton mısır ve 100 bin ton pirinç ithal edilmesi amacıyla gümrük vergisi sıfırlanarak TMO'ya ithalat yetkisinin verilmesi,
- Gıda üretim miktarları için öngörülerin yapılması ve 2020 yılı kışlık ekimi yapılan ürünlerinde rekoltenin üzerinde bir rakama ulaşılacağı tahmin edilmesi ve dolayısıyla bu ürünlerin üretimi ve stoğunda herhangi bir sorunla karşılaşmayacağına beklenmesi,
- Limon ihracatı durdurularak iç piyasada fahiş fiyata yükselmesinin önüne geçilmiş olmasının yanı sıra patates ve soğanda da ön izne bağlı fiili ihracat yasağının uygulanmış olması,
- Üretimin aksamaması ve üreticinin motivasyonu amacıyla 2020 destekleme ödemelerinin yarısından fazlasının ödenmesi,
- Tarım ve Orman Bakanının bizatihi, üreticilere hiçbir ürünün tarlada ve üreticinin elinde kalmayacağını gerekirse kamu eliyle alım yapılacağını ifade etmesi,
- Yazlık ekim ve kışlık ürünlerin hasadında sorun olmadığı ve üretimin aksamadan sürdürüldüğünün görülmesi,
- Yayla hayvancılığı için seyahat kısıtlamasının kaldırılması,
- Gıda lojistiği firmalarının diğer sektörlerde uygulanan kısıtlamaların dışında tutulması gibi tedbirler, önlemler ve mekanizmalar uygulamaya konulmuştur.

Birçok dünya ülkesinin de önce vatandaşının refahını düşünerek kendine yeterliliğini sorgulamaya başladıkları bir döneme girilmiştir. Böylece salgının tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamasıyla, birçok dünya ülkesi gıda arzında kendine yetebilmek endişesiyle kapalı ekonomiye dönme yönünde adımlar atmaya başlamışlardır. Küresel anlamda gıdaya erişebilirlik çok önemli bir konu olmuş ve uluslararası ticaret önemli ölçüde daralmaya başlamıştır. Örneğin, dünyanın en büyük buğday üretici ülkesi Rusya'nın tahıl ihracatını yasaklamış olması, bu ülkeden Dâhilde İşlem Rejimi (DİR) kapsamında yüksek miktarda buğday ithal ederek bunu makarna ve un şeklinde üretilip yeniden ihraç ederek önemli miktarda döviz kazanan Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Oysa, un ve unlu mamuller sektörünün ihracat miktarları Türkiye'nin en fazla döviz girdisi sağlayan unsurların başında gelmektedir.

ABD'de ise çiftçilerin faaliyetlerini aksatmadan sürdürmesi ve gıda arzının sorunsuz işletilmesi adına Koronavirüs Gıda Yardım Paketi kapsamında 19 milyar dolarlık destek paketi açıklanmıştır. Bu paketin önemli bölümü çiftçilere doğrudan ödemeyi öngörmektedir.

Covid-19 salgını döneminde dünya ülkelerinin tarım sektöründe yaşadığı en önemli kısıt, işgücü arzının yetersizliği olmuştur. ABD, Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya gibi tarımı gelişmiş ülkelerde önemli miktarda işgücü arz sorunu ortaya çıkmış ve bu sorununun çözümü konusundaki tartışmalar hâlâ sürmektedir.

Covid-19 Salgını Döneminde Bundan Sonra Neler Olacak?

Dünyada ve Türkiye’de cari durum bu iken, bundan sonrasında nasıl gelişmeler yaşanabilir sorusunun cevabını vermek hiç de kolay olmayacaktır. İlk aşamada gıda üretiminde “tarımsal vatanseverlik (*agricultural patriotism*)”, ki bu ifade bir Fransız internet sitesinden alınmıştır, olarak nitelendirilebilecek bir şekilde, ülkelerin kendine yeterlilik bağlamında Tarım ve Orman Bakanımızın da ifade ettiği “önce kendi insanım, önce can” mottosunu öne çıkaracakları anlaşılmaktadır.

Bunun yanında dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerin de mutlak surette analiz edilmesi gerekmektedir. Covid-19 salgını sürecinde online market alışverişi %186 artmış, banka kartı ve kredi kartı ile yapılan alışverişlerde %28 oranında azalış olmuş (gıdada oransal değişim yok), Brookings Enstitüsü dünyanın ekonomik kaybının bu yıl 2.4 ile 9 trilyon dolar arasında olacağını ve uluslararası tarım ticaretinin daralacağı öngörmüş (yaklaşık %10) olmasının yanında Türkiye’nin tarım ürünleri ihracatının da diğer emtia kadar olmasa da azalacağı ifade edilmektedir.

Tarımsal ürünlerin arz ve talebinin inelastik olması nedeniyle diğer sektörlerle nazaran üretici ve tüketici davranışlarında yüksek düzeyde değişkenlikler beklenmemektedir. Ancak süreçte, özellikle örgütlü tüketicilerin (restoran, turistik tesisler, kamu kurumları, eğitim kurumları, vb) gıda talebinde düşüş öngörülmektedir.

Afrika ülkeleri gibi görece küçük ve gelişmemiş ekonomilerde daha fazla gıdaya erişim sorunu yaşanacağı ve dolayısıyla Türkiye gibi tarımsal üretim yeteneği ve potansiyeli güçlü ülkelerin sadece iç tüketime değil aynı zamanda böylesi ülkelerde karşılaşılabilecek sorunlara çözüm için de hazırlıklı olmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Gıdaya tedarikinde online alışveriş oranının artarak genişleyeceği öngörülmekte, dolayısıyla küçük aile çiftçiliğinin mutlak surette dijital pazarlama sisteminin omurgası olarak e-ticaret yapabilir niteliğe kavuşturulmasına yönelik tedbirler geliştirilmelidir.

Gıda üretiminde arzın mutlak surette yönetilebilir şekilde planlanması gerekmektedir, aksi halde aşırı fiyat düşüşleri veya tersine artışlar ile üretici veya tüketici refahı kesintiye uğrayacaktır.

Sürecin, kırsalda yaşamayı cazip hâle getirmiş olmasının sosyal faydaları yanında arazinin aşırı değerlendirilmesi ve böylelikle üretim maliyetlerinin artmasına neden olması riski ortaya çıkabilecektir.

Salgın döneminde dünya genelinde alınan tedbirlerin 2,7 milyar çalışanı etkilediği (toplam istihdamın %81’i) ve 2020 yılının ikinci çeyreğinde çalışan işgücünden 195 milyon işini kaybedeceği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’ne göre dünyada 1.25 milyar çalışanın, çalıştıkları sektördeki hareketsizlik nedeniyle işini kaybetme riski olduğu tahmin edilmiştir. Bu durum tarım sektörünün işgücü temininde de aksaklıklarla karşılaşılacağını göstermektedir. Örneğin, Türkiye’de yılladır çalışan Gürcistan’dan gelen yabancı işgücünün, uluslararası seyahat kısıtlaması nedeniyle bu yıl çay hasadına gelemeyecek olmaları Rize’li çiftçiler için önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Motorinin fiyatının düşmesinin üretim maliyetini düşürecek olması yönündeki beklenti ile birlikte, ithal edilen gübre ve kimyasal ilaç gibi girdilerin artan döviz kuru nedeniyle pahalılaşması da maliyet artıcı olarak görülmektedir.

Hayvancılıkta önemli bir kesif yem girdisi olan Soya'da tamamen dışa bağımlı olunması, Türkiye'de hayvancılıkta hem yem hammaddesinin temininde hem de girdi maliyetlerinde artışa neden olacağı beklenmektedir. Yem girdi maliyetlerinin artışı neticesinde et ve süt fiyatlarında oynaklıklar görülecektir. Bu sorun kaba yem üretim miktarının artırılmasına yönelik tedbir alınmasını zorunlu hâle getirmektedir.

Salgının kısa dönem etkilerinin yanı sıra orta dönem etkileri de olabileceği düşünülerek 2021 ve hatta 2022 yılının üretim planları üzerinde şimdiden çalışılmalıdır.

Covid-19 pandemisi süresince başarılı sağlık politikalarının oluşturulması ve uygulanması sürecinin yönetilmesinde güçlü bir bilim kurulunun katkısı aşikârdır. Tarım sektörünün de krizlerden en az etkilenmesi ve sadece bugün değil geleceğe güçlü politikalarla yön verilmesi için yetkin bir bilim kurulunun rehberliğinde çalışmalarını yürütmesi zorunlu hâle gelmiştir.